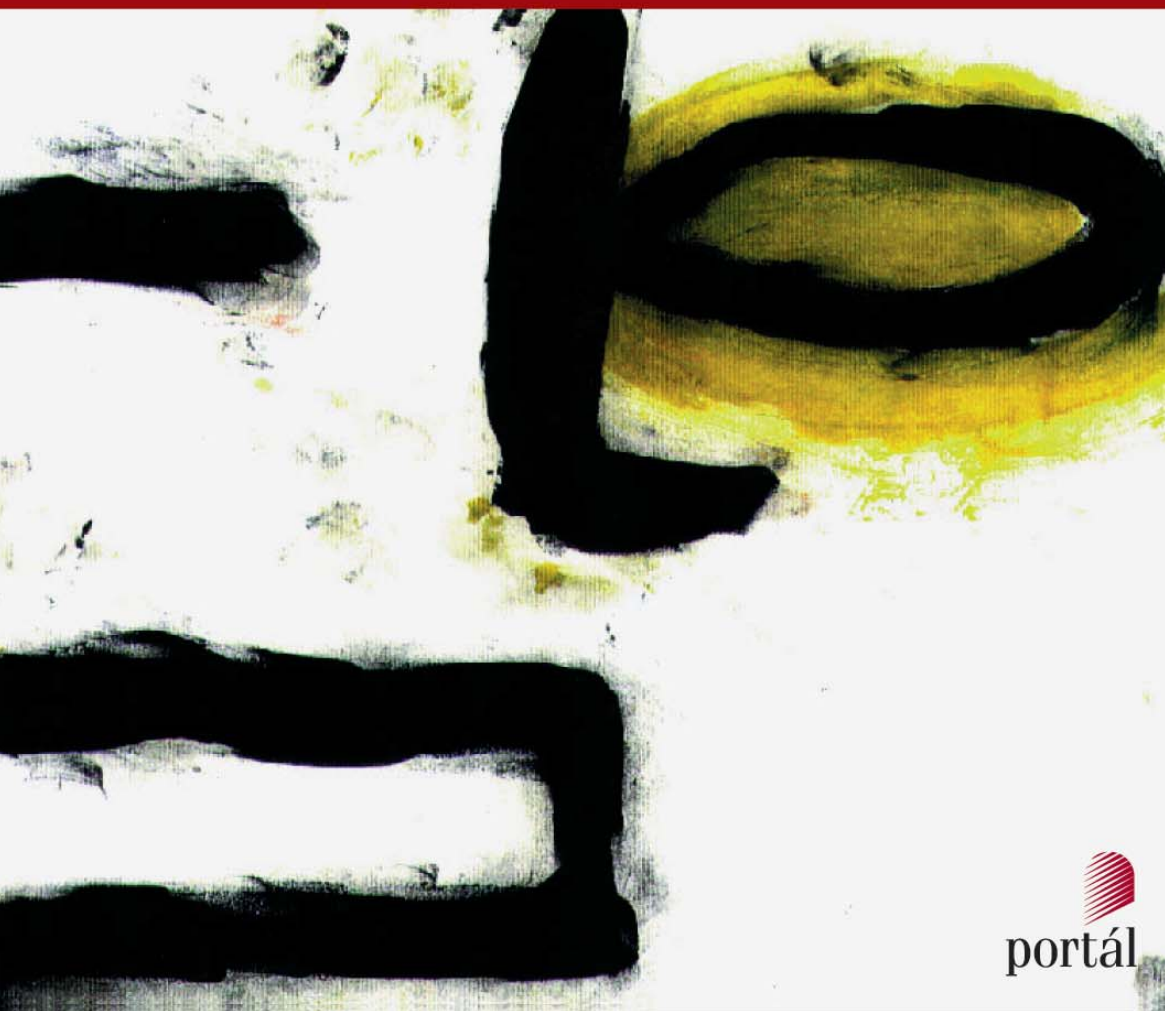

Psychologická diagnostika dospělých

Mojmír Svoboda

Psychologická diagnostika dospělých

Mojmír Svoboda

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Svoboda, Mojmír

Psychologická diagnostika dospělých / Mojmír Svoboda. —

Vyd. 4., V nakl. Portál 3. — Praha : Portál, 2010. — 344 s.

ISBN 978-80-7367-706-0 (váz.)

159.9.072.5 * 159.922.62

- psychodiagnostika — metody

- psychologie dospělých

- učebnice

159.9 - Psychologie [17]

37.016 - Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

Lektorovali:

prof. PhDr. Stanislav Kratochvíl, CSc.

PhDr. Marián Košč

© Mojmír Svoboda, 1999, 2005, 2010

Portál, s. r. o., Praha 1999 , 2005, 2010

ISBN 978-80-7367-706-0

Obsah

Úvod	9
------------	---

I. ČÁST

Metodologické otázky	11
1 Diagnostická činnost a diagnostická metoda	11
2 Zásady práce s diagnostickými metodami	13
2.1 Průběh psychologického vyšetření	14
2.2 Proces psychologického vyšetření	15
3 Užití psychodiagnostiky v praxi	16
4 Základní vlastnosti testů	17
4.1 Objektivita	17
4.2 Standardizace	18
4.3 Reliabilita	19
4.4 Validita	20
5 Klasifikace psychodiagnostických metod	21

II. ČÁST

Klinické metody	25
6 Pozorování	25
7 Rozhovor	37
7.1 Fáze rozhovoru	38
7.2 Techniky vedení rozhovoru	39
1. Technika kladení otázek	39
2. Technika jednoduché akceptace	40
3. Technika zachycení a objasnění	40
4. Technika parafrázování	40
5. Technika interpretace	40
6. Technika ujištění	41
7. Technika používání pomlky	41
7.3 Registrace rozhovoru	41
8 Anamnéza	42
9 Analýza spontánních produktů	44

III. ČÁST

Testové metody	45
10 Výkonové testy	46
10.1 Testy inteligence	46
10.1.1 <i>Jednodimenzionální testy inteligence</i>	50
Kohsovy kostky	50
Ravenovy progresivní matrice	52

D 48 Domino	55
C. F. 2 A (Cattell Culture Fair Intelligence Test)	57
UNESCO test	59
Krátký verbální inteligenční test (KVIT)	59
10.1.2 Komplexní testy inteligence	60
Wechsler-Bellevue (W-B)	61
Wechslerův inteligenční test pro dospělé (WAIS-R)	66
WAIS-III	71
Analytický test inteligence (AIT)	73
Test struktury inteligence (I-S-T)	76
Test intelektového potenciálu (T. I. P.)	79
Mannheimský inteligenční test (MIT)	80
Orientační test rozumových schopností (OTRS)	
a Test úrovně rozumových schopností (T-U-R-S)	81
Orientační zkouška	82
Testy „sociální inteligence“	83
10.2 Testy speciálních schopností a jednotlivých psychických funkcí	86
10.2.1 Testy paměti	87
Wechslerova škála paměti (Wechsler Memory Scale)	89
Wechslerova škála paměti – třetí vydání (WMS-III)	90
Škála aktuální paměti	93
Paměťový test LGT-3	94
10.2.2 Zkoušky kreativity	95
Torranceho figurální test tvořivého myšlení	95
10.2.3 Zkoušky parciálních a kombinovaných schopností	100
S-test	100
Disjunktivní reakční čas (DRČ)	101
Testy diferenciací schopností (TDS)	102
The General Aptitude Test Battery (GATB)	105
Názorové řady	106
Instrukce	107
Číselné řady	107
Tvarový skládací test (T-S-T)	108
Bourdonova metoda	110
Test čtverců	112
Sčítací zkouška	113
Test koncentrace pozornosti	115
Zkouška laterality	115
10.2.4 Testy technických schopností	118
PFB	118
Loeweho pyramida	119
Soeweho kostka	120
10.2.5 Testy verbálních a matematických schopností	120
Doplňování vět	121
G-zkouška	122
10.2.6 Testy uměleckých schopností	124
Seashore Measures of Musical Talent	124
The Wing Standardized Tests of Musical Intelligence	125

Meier Art Tests	125
10.2.7 Testy organicity	127
Bender-Gestalt Test	129
Minnesotský perцепčně diagnostický test	132
Vizuální retenční test Bentonův	133
Test organické integrity	136
Test vyhledávání písmen	137
Perceptual Maze Test	138
Test kreslení dráhy	139
Test šifrování	140
DCS (Diagnosticum für Cerebralschädigung)	140
Test paměti pro geometrické figury	142
Grassiho test organicity	143
Neuropsychologická diagnostická technika	144
Halsteadova-Reitanova neuropsychologická baterie (HRNB)	145
10.3 Testy vědomostí	146
11 Testy osobnosti	147
11.1 Projektivní metody	149
11.1.1 Verbální projektivní metody	151
Slovní asociační experiment	151
Rorschachův test (ROR)	154
A. Signování	157
B. Propočet	165
Tematický apercepční test (TAT)	174
Rosenzweigův obrázkový frustrační test	180
Hand test (Test ruky)	183
Experimentální diagnostika pudů	186
Testy nedokončených vět	187
11.1.2 Grafické projektivní metody	188
Kresba postavy	188
Test kresby stromu (Baum Test)	193
Warteggův kresebný test (WZT Wartegg-Zeichen-Test)	196
Myokinetická psychodiagnostika (MKP)	200
11.1.3 Manipulační projektivní metody (Metody volby)	202
Lüscherův test	202
Barevný pyramidový test	206
Chromatický asociační experiment (CAE)	209
11.2 Objektivní testy osobnosti	212
Stroopův Color-Word Test (CWT)	215
Zrcadlové kreslení (ZK)	220
11.3 Dotazníky	222
11.3.1 Jednorozměrné (unidimenzionální, jednofázové) dotazníky	225
Maudsley Medical Questionnaire (MMQ)	228
Škála klasické sociálně situační anxiety a trémy (KSAT)	231
11.3.2 Vícerozměrné (multifázové, multidimenzionální) dotazníky	246
Dotazník interpersonální diagnózy (ICL)	257
Dotazník interpersonální orientace FIRO-B	263

Eysenckův osobnostní dotazník (EOD)	268
DOPEN	271
Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI)	272
A. Validizační škály	275
B. Klinické (diagnostické) škály	276
Persönlichkeits-Interessen-Test (PI Test)	284
Šestnáctifaktorový dotazník 16 PF	287
Freiburský osobnostní dotazník (FPI)	294
Osobnostní dotazník	296
Big Five	297
Logo test	299
11.4 Posuzovací stupnice	300
Numerické posuzovací škály	300
Grafické posuzovací škály	301
Standardní posuzovací škály	302
Kumulativní posuzovací škály (škály kumulovaných vlastností)	302
Posuzovací škály s nucenou volbou	302
Technika Q třídění (Q-sort)	302
Sémantický diferenciál	303
11.4.1 <i>Sebeposuzovací stupnice</i>	306
11.4.2 <i>„Objektivní“ posuzovací stupnice</i>	310
12 Nové trendy v psychodiagnostice	316
 <u>IV. ČÁST</u>	
Psychologický nález	320
Nález orientovaný klinicky (vycházející z explorace a pozorování, resp. kazuistický)	321
Nález orientovaný testově	322
Nález exploračně-testový	325
Nález narativní (dynamicky komplexní)	326
Nález orientovaný na složky osobnosti	327
 Doslov	 333
Literatura	334
Rejstřík metod	338

Úvod

K napsání této knihy mě vedlo nejen třicet let výuky psychodiagnostiky na univerzitě, ale hlavně nedostatek relevantní literatury. Text je určen studentům psychologie a odborným psychologům, kteří mají oprávnění k diagnostické činnosti. Etická pravidla profese a případné nebezpečí zneužití metod jsou příčinou toho, že kniha neobsahuje informace takové úrovně konkrétnosti a podrobností, jak by bylo žádoucí.

Předkládaná práce je jen rámcovým přehledem, orientací v jednotlivých metodách, které je třeba studovat z původních manuálů a odborných studií. Ke zvládnutí řady metod je zapotřebí delšího praktického zácviku pod supervizí zkušeného psychologa. Už i u nás se objevují první specializované krátkodobé kurzy, věnované zvládnutí jednotlivých (vesměs projektivních) technik. V zahraničí je běžné, že jsou univerzitní chodby polepeny nabídkami takovýchto kurzů, neboť pregraduální výuka pochopitelně nemůže poskytnout studentům detailní poznatky a hlavně dovednosti.

Při koncipování textu bylo možno zvolit variantu, v níž je pojednáno o velkém množství metod na úkor míry informací o nich, nebo variantu „málo metod, ale podrobně“. Zvolil jsem kompromis se všemi konsekvencemi, které přináší. Informace jsou prezentovány na dvou úrovních. O některých testech se čtenář dozví více, jiné jsou pouze povšechně zmíněny. Zařazení metod do jedné z uvedených skupin bylo ovlivněno jejich rozšířením, používáním, oblibou i dostupností.

Pro dělení látky jsem zvolil jednoduché kritérium, a to formální charakteristiku: tedy metody výkonové, projektivní, dotazníkové atd. Toto dělení se z věcných důvodů nepodařilo vždy zachovat, zejména ne uvnitř jednotlivých skupin. Domnívám se však, že zařazení metody do určité kategorie není tak podstatné jako pochopení jejího smyslu. V uplynulých letech existoval v Bratislavě podnik Psychodiagnostické a didaktické testy, který vydal několik desítek metod, jež obohatily možnosti českých a slovenských psychologů. V některých případech (zejména v prvních letech existence podniku) spatřily světlo světa jen překlady a provizorní příručky bez psychometrického základu. Postupem doby nabývaly převahy kompletní manuály s tuzemskou restandardizací. V knize je uvedeno, zda příslušný test byl již v Čechách, na Moravě, či v dřívějších letech v bývalém Československu vydán.

Lze předpokládat, že v brzké budoucnosti vznikne více vydavatelství, v jejichž edičních plánech budou psychologické vyšetřovací metody. Byla ustanovena Komise pro psychodiagnostiku Českomoravské psychologické společnosti, která by měla do jisté míry ovlivňovat publikační činnost těchto vydavatelství, oponovat jednotlivým metodám v jejich přípravné fázi, recenzovat je v odborném tisku, resp. udělovat jim oficiální atesty. Tak by bylo možno garantovat úroveň vydávaných metod.

Chtěl bych velmi upřímně poděkovat oběma recenzentům, a to Prof. PhDr. Stanislavu Kratochvílovi, CSc. a PhDr. Mariánu Koščovi, za jejich (laskavým způsobem podané) kritické připomínky, které napomohly k zpřesnění a lepší čitelnosti textu. Můj velký dík patří redaktoru nakladatelství Portál RNDr. Dominiku Dvořákovi, který věnoval mnoho práce a pozornosti přípravě publikace.

Autor

Metodologické otázky

1 Diagnostická činnost a diagnostická metoda

Psychodiagnostika je aplikovaná psychologická disciplína, jejímž úkolem je zjišťování a měření duševních vlastností a stavů, případně dalších charakteristik individua. Je těsně spjata s psychologií osobnosti a s diferenciální psychologií.

Diagnostická činnost je souhrn operací, postupů a technik, jejichž cílem je stanovit diagnózu (psychický stav jedince), a to podle konkrétního cíle, kterým může být:

1. určení stupně vývoje,
2. zjištění příčin odchýlného vývoje od věkové normy,
3. zjištění individuálních zvláštností osobnosti,
4. zjištění podstaty, podmínek a příčin individuálních rozdílů,
5. prognóza nebo predikce.

Diagnostickou činnost lze pojímat jako proces, který jde od metody (tj. souboru podnětů) k reakcím (tj. ke vzorku chování) a od reakcí k vlastnostem osobnosti, nebo k celku chování. Přitom první část tohoto procesu (metoda – reakce) je tvořena pozorováním a měřením, druhá část (reakce – vlastnosti osobnosti či celek jejího chování) vyplývá z interpretace a hodnocení.

Při diagnostické činnosti v medicíně jde zpravidla o získání znalostí o povaze a původu potíží klienta. Diagnóza je de facto klasifikací, zařazením jevu do určité třídy.

Pojetí diagnózy v psychologii je širší, nejde jen o zjišťování abnormit, nýbrž o rozpoznávání úrovně a kvality individuálních zvláštností zkoumané osoby, a to nejen staticky, nýbrž i v jejich vývoji. Proces vytváření diagnózy v sobě zahrnuje zjištění všech relevantních informací z dostupných zdrojů, analýzu těchto dat a jejich interpretaci.

Z hlediska stavby můžeme hovořit o diagnóze symptomatologické, syndromologické, patofyziologické, etiologické, patogenetické, diferenciální a multidimenzionální. Posledně jmenovaná diagnóza postihuje souvislosti a vztahy mezi různými složkami osobnosti. Jinak lze též dělit diagnózy na statické (popisující status quo) a dynamické (postihující jevy ve vztazích a ve vývoji).

Psychodiagnostická metoda (nebo také psychologická vyšetřovací metoda) je pojem značně široký. V nejobecnější rovině lze za ni považovat každý speciální postup, který vede k získání psychologické diagnózy (určitých poznatků o jisté osobě). Nelze ji tedy zaměňovat za test, protože ne každá psychodiagnostická metoda je testem.

Psychodiagnostická metoda je soustavou podnětů (úkolů, situací, otázek), jimiž záměrně vyvoláváme chování nebo vymezujeme podmínky pro sledování chování (úkony, jednání, slovní odpovědi) zkoumané osoby. Toto chování přesně registrujeme (resp. měříme) a pak z něho usuzujeme na zvláštnosti příslušných psychických procesů, stavů nebo vlastností.

Definovat psychodiagnostickou metodu v nejobecnější rovině je obtížné, což vyplývá z toho, že se jedná o široký rejstřík postupů, které mají sice společný cíl, ale prostředky sloužící k dosažení tohoto cíle jsou značně rozdílné. Existují totiž dva základní diagnostické postupy – klinický a testový.

Klinickými nazýváme takové postupy, které nejsou vázány přísnými pravidly, nemají statistický základ, jsou pružné, umožňují lépe poznat konkrétní případ obměňováním svých postupů. Název „klinická metoda“ pochází z řeckého *kliné* = *lehátko*. V antickém Řecku byl s oblibou používán k vyšetření osoby postup, při němž byl nemocný delší dobu upoután na lůžko, aby mohl být dlouhodobě pozorován, a tak mohly být postupně shromažďovány poznatky o jeho potížích. Je tedy pojem „klinická metoda“ obecný a zdaleka není vázán jen na použití ve zdravotnické oblasti.

Testové metody používají standardizovaný způsob vyšetření, přičemž u všech zkoumaných osob exponujeme stejný podnětový materiál za stejných podmínek. Odpovědi registrujeme předepsaným způsobem a jednotně je vyhodnocujeme.

Klinické metody jsou vývojově daleko starší než postupy testové. Lidé se navzájem pozorovali odedávna, metodu rozhovoru přivedli k dokonalosti již antičtí filozofové.

Termín *test* (*mental test*) použil poprvé v roce 1890 americký psycholog James McKeen Cattell a označil jím soubor psychologických zkoušek, které používal pro zkoumání individuálních rozdílů mezi posluchači univerzit. Roku 1905 vypracovali Francouzi Binet a Simon na základě pověření ministerstva školství první praktické testy, sloužící k diagnostice intelektuální úrovně abnormních dětí. Školství a poradenství byly prvními oblastmi, kde se testování používalo. K dalšímu rozšíření psychologického testování došlo v průběhu první světové války, kdy ve Spojených státech amerických byli masově testováni vojáci – budoucí důstojníci. Tehdy vznikly dodnes známé testy Army alfa a Army beta.

Mezi dvěma světovými válkami vývoj nástrojů psychologického měření dále pokračoval. Testy pronikaly postupně do školství, profesionálního poradenství, průmyslu i do medicíny. V té době se v Československu zabýval psychologickou diagnostikou zejména Čs. ústav práce a Sociodiagnostický ústav.

O rozvoj československé psychodiagnostiky se zasloužili C. Stejskal, J. Váňa, J. Doležal, J. Stavěl, K. Tríska, V. Forster.

Druhá světová válka přinesla další rozmach psychologické diagnostiky. Řada výzkumných studií, vypracovaných pro potřeby armády, vyústila v nové diagnostické metody. Projevil se i přesun zájmu od diagnostiky schopností k vyšetřování osobnosti. Vývoj po roce 1945 je charakterizován ještě větší extenzitou a intenzitou výzkumu a vznikem dalších metod, které jsou podloženy vesměs propracovaným statistickým aparátem a řadou ověřovacích a normalizačních studií.

Současný stav psychologické diagnostiky v naší zemi je možno charakterizovat značným rozšířením jejího zavedení do společenské praxe. Ročně se u nás vyšetřuje více než 400 000 osob a tento počet stále roste. Diagnostická činnost pevně zakotvila nejprve ve zdravotnictví, školství, poradenství. Nezapustitelné místo má již i ve výrobní sféře, službách, dopravě, sportu, armádě apod.

Psychologové používají desítky metod domácího i zahraničního původu, většinou v soukromých překladech, které obsahují často nepřesnosti a nejsou restandardizovány. V Bratislavě byl koncem šedesátých let založen podnik Psychodiagnostické a didaktické testy, který za dobu své existence vydal na sto deset psychodiagnostických metod. Podněcoval vědecký výzkum a vývoj nových psychodiagnostických metod, diagnostických přístrojů, vydával publikace z oboru diagnostiky i jiných odvětví psychologie.

Psychodiagnostických monografií byl dlouholetý nedostatek, situace se poněkud zlepšila v posledních letech, kdy vyšlo několik relevantních domácích publikací; překladová literatura se vyskytla jen ojediněle. Tituly dostupných prací jsou uvedeny v seznamu literatury.

2 Zásady práce s diagnostickými metodami

Způsob diagnostické práce se vyvíjel i v bývalém Československu. Podle původní koncepce testování byl psycholog v roli laboranta, který pouze vyšetřil klienta na základě požadavku jiného odborníka, odeslal nález a dále klienta již neviděl a nepracoval s ním. V současné době zařazuje psycholog výsledky svého šetření do komplexu údajů, vyplývajících z týmové spolupráce s jinými specialisty (např. ve zdravotnictví, v personální činnosti), nebo pracuje více méně samostatně (např. v manželských poradnách).

Rozšíření psychodiagnostické činnosti s sebou přináší i otázky kompetence při používání metod. Byly vypracovány normy a zásady, které mají chránit jednak psychodiagnostické metody před zneužitím neodborníky, jednak společnost před neadekvátním používáním testů.

Podle zásad vydaných dřívější Československou psychologickou společností „může psychodiagnostické metody zásadně používat jen odborný psy-

cholog, který je povinen respektovat etický kodex povolání a etické zásady naší společnosti vůbec“. Bohužel v současné době neexistují v České republice závazné a obecně přijaté normy, upravující diagnostickou práci. „Psychodiagnostické metody jsou v rukou odborníka jedním z vědeckých prostředků poznávání člověka. Pokud je použijí osoby nemající příslušnou kvalifikaci, vzniká vážné nebezpečí, že budou poškozeny buď vyšetřované osoby, nebo jiní jednotlivci či instituce. Psycholog může svěřit administrování a případné pomocné práce při kvantitativním zpracování dat některých metod příslušně zaškoleným osobám.“

Tyto zásady zavazují psychology také k tomu, že nebudou zveřejňovat metody nebo jejich části, že je neposkytnou nekvalifikovaným osobám. Avšak ani ukončené psychologické vzdělání není automaticky zárukou adekvátního použití testů; jednak je nutno mít na mysli, že pro správné provádění některých metod je třeba speciálního výcviku, jednak je problém v samotných metodách. Ne všechny u nás používané metody mají vědecky ověřené psychometrické parametry. Ale i ověřená metoda v rukou odborníka se může minout svým cílem, je-li použita nevhodně vzhledem k daným podmínkám.

Výše uvedené zásady tvoří významnou součást etiky práce psychologa. Kromě již uvedené adekvátnosti zvolených vyšetřovacích metod je třeba podtrhnout jejich pečlivé vyhodnocení a interpretaci, která má vyústit v závěry, jež by svojí formou nepoškozovaly klienta. Rovněž povinná mlčenlivost psychologa, týkající se údajů osobního charakteru, které získal při psychologickém vyšetření, je samozřejmá. Zde je třeba rozlišovat, kdy jde o sdělení relevantní profesionální informace kolegovi – psychologovi nebo např. lékaři, se kterým pracuje v týmu, a kdy jde o sdělování „důvěrných informací“ např. příbuzným, spolupracovníkům, nadřízeným.

Součástí etiky je i ohled na adresáta psychologického posudku (např. učitel, soudce); nález má být napsán tak, aby mu bylo možno porozumět i bez odborného vzdělání. Použije-li psycholog diagnostických metod pro výzkumné účely, musí si vždy předem vyžádat souhlas pokusných osob.

2.1 Průběh psychologického vyšetření

Psychologické vyšetření je specifickým druhem interakce respondenta a examinátora. Tato nejčastěji dyadická interakce je ovlivněna vzájemným působením osobní rovnice examinátora, osobní rovnice respondenta a situačními proměnnými.

Proměnné týkající se examinátora se vztahují k věku, pohlaví, společenskému statutu, exteriéru, k charakteristikám chování. Administrace testů v osobním kontaktu psychologa s testovanou osobou předpokládá vytvoření ovzduší důvěry, optimálního vztahu, patřičného naladění respondenta. Úspěch kontaktu spočívá v oblasti motivační a je značně závislý i na sociálních dovednostech psychologa. K navázání dobrého vztahu je třeba trpěli-

vosti, přizpůsobivosti a vynalézavosti, neboť psycholog často jedná s lidmi, jejichž schopnost adaptace je značně snížena. Indirektivní postup se osvědčuje nejlépe.

Vyšetřující by měl mít na paměti, že v poznání osobnosti druhého člověka brání i sama vlastní osobnost posuzovatele. Např. osoby se silným emocionálním založením mají tendenci přehnaně zdůrazňovat u druhých zvláštnosti související s emocionalitou.

Proměnné týkající se vyšetřované osoby zahrnují obecné a individuální postoje, které mohou mít řadu forem (koncepce, reflexe, názor, předsudky, mínění, sentimenty).

Je třeba vycházet z předpokladu, že i přes značné rozšíření psychologie v posledních letech nemá většina populace osobní zkušenosti s psychologií a s psychologem. Situace psychologického vyšetření je pro ně nová a chybí zkušenosti analogické např. s lékařským vyšetřením. Setkáváme se často s projevy úzkosti, které bývají ještě umocňovány používáním psychodiagnostických metod. Klient je ve stavu zkoušky, může mít trému, obavy, zda ve zkouškách uspěje (explorační a testová anxieta). Její odstranění nebo alespoň redukce je prvořadým úkolem psychologa, neboť je znám vliv úzkosti na výkon.

Situační proměnné se týkají podmínek, za nichž vyšetření probíhá, např. vhodné místnosti, pohodlného místa pro snímání metod, osvětlení.

Psychodiagnostické vyšetření ovlivňuje rovněž správná administrace testů a ostatních užitých pomůcek. Na to je třeba dbát již při formální úpravě testů. Kromě verbální instrukce, podávané examínátorem, by metody měly obsahovat předtištěnou instrukci, která alespoň v minimálním rozsahu informuje o požadovaných úkolech. Kromě toho je nezbytné do některých metod vkládat jiné instrukce, např. „Obraťte a pokračujte na další straně!“ nebo „Neobracejte a vyčkejte dalších instrukcí psychologa!“

Správná administrace testů je dána i ve stanovení pořadí jednotlivých zkoušek, v přihlédnutí k únavě explorační a v poskytnutí nezbytného odpočinku. Je vhodné, aby testové vyšetření bylo vždy zapojeno do širších souvislostí, aby jeho součástí byl psychologický rozhovor apod. Psychologické vyšetření není izolovaným procesem, ale obvykle souvisí s jinými psychologickými aktivitami, např. s psychoterapií, poradenskou intervencí. A tyto terapeutické, reedukační, poradenské prvky pronikají i do samotné diagnostické činnosti.

2.2 Proces psychologického vyšetření

Proces psychologického vyšetření je možno dělit do pěti etap:

1. Formulace otázek, problému a stanovení hypotéz (mohou být někdy nastíněny otázkami jiného odborníka).

2. Výběr vhodných a adekvátních psychodiagnostických metod. Zde je zodpovědný pouze psycholog a jinému specialistovi nepřísluší navrhnout použití konkrétní metody. Při volbě metod se psycholog řídí danou problematikou, kdy z dostupných vyšetřovacích nástrojů volí ty, které jsou pro zodpovězení dané otázky nejvhodnější a s nimiž má dostatek zkušeností. Při volbě testu je třeba si uvědomit několik skutečností:
 - a) co se chceme o testované osobě dovědět (chceme zjistit např. jedinou vlastnost či schopnost, nebo potřebujeme zachytit celkovou strukturu osobnosti?),
 - b) k jakému účelu vyšetření provádíme,
 - c) jaké metody máme k dispozici,
 - d) jakou taktiku volíme při vyšetření – individuální, nebo skupinové vyšetření, následnost použitých metod atd.
3. Vlastní vyšetření (získávání údajů z psychologické anamnézy, rozhovoru, pozorování, použití testových, případně přístrojových metod).
4. Vyhodnocení získaných dat (nejen kvantitativní vyhodnocení, ale i kvalitativní rozbor; bylo by nedostačující vypočítat např. index anxioty na základě dotazníku, kdybychom současně nezjišťovali, které položky byly kladně zodpovězeny).
5. Formulace závěrů, nálezu a případných navrhaných opatření.

3 Užití psychodiagnostiky v praxi

V posledních dvaceti letech vzrostl počet psychologů v naší zemi několikanásobně. S tím je spojeno i vytváření nových psychologických pracovišť ve všech oblastech společenské praxe, kde se denně užívají psychodiagnostické metody.

V oblasti zdravotnictví je možno psychologické vyšetření použít:

1. pro diagnostické a diferenciálně diagnostické účely,
2. k výběru a objektivnímu sledování některých účinků terapeutických zákroků (psychoterapeutických, farmakoterapeutických, chirurgických),
3. k posouzení možnosti adekvátního pracovního a společenského zařazení osob se změněnou psychickou výkonností a adaptabilitou,
4. pro zvláštní účely společenské (např. v důchodovém řízení).

V oblasti psychologie práce, sestávající z dílčích oblastí psychologie řízení, dopravy, psychologie personální práce, inženýrské psychologie atd., se setkáváme se zjišťováním psychické způsobilosti u kandidátů nejrůznějších pro-

fesí související s jejich výběrem a rozmístěním. Psychologické vyšetření uchazečů o nejružnější profese se stalo v posledních letech téměř obligatorním.

Na rozhraní pracovní a pedagogické psychologie je profesionální poradenství. V současné době je psychologicky vyšetřeno 10–15 % všech patnáctiletých žáků, končících základní školu. Systém výchovného poradenství pečuje o děti a mládež od tří let až do středoškolského, někdy i vysokoškolského věku. Zaměřuje se jednak na problematiku výchovných obtíží, jednak na prospěchové potíže, avšak i na péči o zvláště nadané žáky. Otázky školní zralosti, zařazování dětí do vyrovnávacích tříd nebo speciálních výchovných ústavů tvoří hlavní náplň psychodiagnostické práce poradenských psychologů.

I ve vojenské psychologii vzrůstá význam psychodiagnostiky. Od roku 1964 se provádí psychologický výběr řidičů vojenských motorových vozidel, řadu let spolupracují psychologové na výběru létajícího personálu nebo při vyhledávání nejvhodnějších uchazečů pro jiné vojenské odbornosti.

Forenzní psychologie vyžaduje psychologické vyšetření zejména z důvodů poznání osobnosti obviněného, motivace jeho trestné činnosti, věrohodnosti jeho výpovědi, posouzení abnormit v jeho vývoji a ve struktuře a dynamice osobnosti, možnosti úspěšné resocializace. Dále bývají soudem kladeny otázky, týkající se např. věrohodnosti svědecké výpovědi. Často působí psychologové i v civilních sporech o svěření dětí do péče při rozvodových záležitostech. Spolu s psychiatry přispívají znalci z oboru psychologie i k zodpovídání otázek týkajících se právní zodpovědnosti nebo schopnosti k právním úkonům.

Uvedené příklady zdaleka nevyčerpávají všechny možnosti aplikace psychodiagnostických metod.

4 Základní vlastnosti testů

Aby testy mohly sloužit svému účelu, musí splňovat některé základní metodologické požadavky, musí vyhovovat některým podmínkám kvality. Uvedeme ve stručnosti hlavní z nich.

4.1 Objektivita

Test je objektivní tehdy, když jeho výsledky jsou nezávislé na osobě, která test předkládá a která jej vyhodnocuje. Instrukce a podmínky pro práci s testem musí být pro všechny testované osoby stejné. Důležité je přesvědčit se, zda instrukce byla správně pochopena. Manuály k některým testům jsou v tomto směru velmi podrobné, nebo předepisují přesnou slovní formulaci instrukce, od které se examinátor nesmí odchýlit.

Požadavek objektivity se týká i vyhodnocování výsledků, které musí být jednotné. Nejvhodnější je situace, kdy jsou výsledky testu měřitelné v něja-

kých objektivních jednotkách (např. počet chyb za jednotku času) nebo jsou známy správné odpovědi (kolik tuctů má kopa), jak je tomu ve výkonových testech. Obtížnější situace je u mnoha testů osobnosti, kde neexistují „dobré a špatné“ odpovědi a kde jejich vyhodnocování se děje zařazováním odpovědi do předem stanovených kategorií. Maximální objektivity při vyhodnocování výsledku testů je možno dosáhnout v případě, že vyhodnocování se děje bez lidského zásahu, např. pomocí technického zařízení.

Objektivitou testu rozumíme též možnost či nemožnost záměrného zkreslení výsledku testu vyšetřovanou osobou. Kromě snahy jevit se v lepším světle existuje mnoho důvodů, kdy se explorand snaží o opačný efekt, kdy účelově zhoršuje své výsledky (např. při posuzování zodpovědnosti za trestný čin, při posuzování schopnosti k výkonu vojenské služby).

Mnohé testy, zejména dotazníky, obsahují pomocné škály, tzv. lži-skóry, které mají podobné tendence odkrývat. Avšak ani na tyto škály nelze jednoznačně spoléhat, protože jejich detekce testovanými osobami je poměrně snadná. Dostáváme se k paradoxu: mnohé testy, jejichž objektivita při vyhodnocování je vysoká (např. dotazníkové metody), mají nízkou míru objektivity vzhledem k možnosti záměrného zkreslení ze strany vyšetřovaných osob. Na druhé straně u testů, kde ovlivňování výsledků pokusnými osobami nepřichází de facto v úvahu, je obtížnější dosáhnout jednoznačného vyhodnocování, a tím i dostatečné objektivity (např. Rorschachův test nebo jiné projektivní metody, kde hraje významnou roli zkušenost examinátora s daným testem).

4.2 Standardizace

Standardizace je souhrnné označení pro zjištění reliability, pro validizaci, stanovení norem, prověření účinnosti jednotlivých částí testu, stanovení jednotné instrukce a způsobu administrace. Nejčastěji se tohoto termínu používá v užším smyslu jen pro stanovení norem testu – normalizaci.

Normalizací rozumíme možnost srovnání individuálních výsledků s normami, získanými vyšetřením velkého reprezentativního vzorku osob. Normu zde chápeme ve statistickém smyslu, tedy jako průměrný výkon, hodnotu nebo typickou reakci příslušného vzorku populace. Obvykle nestačí vyšetřit netříděný soubor respondentů; je třeba přihlížet např. k věkovým skupinám. Výběr reprezentativního souboru je podstatnou součástí normalizačního postupu.

Pro snazší srovnání s normou se výkony dosažené v testu, tzv. hrubé skóry, převádějí na vážené nebo standardní skóry. Typickým příkladem jsou percentily, udávající, kolik procent populace je horší v příslušném kritériu než vyšetřovaná osoba. Dosáhne-li respondent v určitém testu hodnoty 95 percentil, znamená to, že jeho výkon je lepší než výkon 95 procent populace. Pro zjednodušení interpretace jsou percentilové výsledky někdy grupovány do kategorií nebo stupňů.